

Daiva VAITKEVIČIENĖ

PRIGIMTINĖ KULTŪRA IR PRIGIMTINĖS VIETOS

Pačioje pavasario pradžioje, dar žiemiškai atrodant Galvės ežero ledui, nusėtam ekečių su šalia ramiai sėdinčiais žvejais, pakvietė renginys Užutrakio dvare. Akademiškai pavadintas *prigimtinės kultūros seminaru*, jis buvo skirtas tiems kultūros klodams, kurie tarsi ežero vanduo snaudžia po ledu – tai mūsų senoji, paveldėtoji kultūra, kurios blyksniai kartkartėmis suspindi lyg iš vandens iššokusios žuvies žvynai saulėje.

Kas gi yra toji prigimtinė kultūra ir kodėl svarbu apie ją kalbėti? Ar reikia dar vieno termino, kai turime jau nemažai sąvokų, įvardijančių etninį paveldą – liaudies kultūra, etninė kultūra, tradicinė kultūra ir t. t.?

Klausimas iš tikrųjų svarbus, norint suprasti prigimtinės kultūros idėjas. Todėl prieš apžvelgdama prigimtinės kultūros tyrimo problematiką, plėtotą Užutrakio seminare, pirmiausia pasigilinsiu į keletą kultūrinių sąvokų.

Prigimtinės kultūros sąvoka išnyra iš įtrūkio, atsiveriančio tarp dviejų skirtingų termino *etninė kultūra* reikšmių. Etnologai, antropologai ir kultūrologai vis dar ginčijasi, kas Lietuvoje yra vadinama etnine kultūra – ar tai sovietmečiu gausiai vartoto žodžio *liaudies kultūra* substitutas, ar nacionalinė kultūra (beje, iki sovietmečio tokios dviprasmybės nebuvo, nes viską aprėpė žodžiai *tautos kultūra*). Keletas referencijų galbūt padės labiau įsigilinti į reikalo esmę.

Etnologas Petras Kalnius teigia, kad terminas *etninė kultūra* yra mūsų lietuviškos terminologijos produktas, nes tokia reikšmė šios sąvokos, anot jo, nevartoja jokia kita kalba. Kalniaus teigimu, „etninės kultūros terminas Lietuvoje atsirado Sąjūdžio pakilimo metais, suvokus prastą lietuvių tautos kultūros, ypač tradicinės, būklę ir įvertinus jos reikšmę tautinės savimonės patvarumui ir

visų šalies etnografinių grupių konsolidacijai“ (Kalnius 2008: 43). Naujo termino prireikė, nes pats žodis „liaudis“, garbintas sovietmečiu, buvo tapęs atgrasus (Kalnius 2008: 44).

Prie etninės kultūros termino ištakų stovėjo etnologė Angelė Vyšniauskaitė, mitologas ir folkloristas Norbertas Vėlius, Etninės kultūros draugijos steigėjai ir kt. Vyšniauskaitė šį terminą apibrėžė taip: „Etninė kultūra yra visų tautos (etnos) socialinių sluoksnių istorijos eigoje sukurta, istorine savimone paremta, iš kartos į kartą perduodama ir nuolat atsinaujinanti materialinės ir dvasinės veiklos vertybių visuma, padedanti išlaikyti tautinį tapatumą ir atverianti galimybę kūrybiškai dalyvauti pasaulio bendrijoje“ (Vyšniauskaitė, Stoškus 1997:1). Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas (1999 m. rugšėjo 21 d.) etninę kultūrą apibrėžia labai panašiai: „Etninė kultūra – visos tautos (etnos) sukurta, iš kartos į kartą perduodama ir nuolat atnaujinama kultūros vertybių visuma, padedanti išlaikyti tautinį tapatumą bei savimonę ir etnografinių regionų savitumą“. Įstatymas etninę kultūrą įteisina kaip nacionalinę, pripažįsta jos vaidmenį išlaikant tautinį tapatumą, suteikdamas jai patį aukščiausią statusą. O realybėje viskas klostosi visai kitaip... Kaip rodo Kalniaus nagrinėti termino vartosenos kontekstai (Kalnius 2008: 45–47), per dvidešimt Nepriklausomybės metų etninės kultūros terminas pamažu prarado aukštąjį statusą ir priartėjo prie sąvokos kaimiškoji „liaudies kultūra“ – tarptautine terminologija tariant, tai vokiškojo termino *Volkskunde* atitikmuo. Būtent šį terminą neretai pasitelkia antropologas Vytis Čiubrinskas: „Lietuvoje turime dar daug vadinamosios *Volkskun-*

Kareiviškių kaimas Gervėčių apylinkėje (Baltarusija)

de etnologijos. Reikėtų, kad ji labiau nueitų į antrąjį planą“ (Šorys 2007: 65).

Kodėl gi etninės kultūros sąvoka šiandien darosi nebe funkcionali? Ar ne todėl, kad etninės ir liaudies kultūros kokteilis iškreipė pagrindinę idėją – matyti etninę kultūrą kaip tautos kultūros pagrindą, kaip istorinį ir etninį pamatą, ant kurio ji susiformavo ir kurio pagrindu iki šiol laikosi? Etninę kultūrą, praradusią aukštąjį statusą ir suplaktą su „liaudies kultūra“, pradėta laikyti marginalija, „atsisveikinimo kultūra“, – visų pirma tai kaimo realijos (o kaime šiuo metu statistiškai gyvena mažuma Lietuvos gyventojų), kurių ilgisi „prarastojo laiko“ gaivintojai... Etninės kultūros sąvoka nuolatos devaluojama tiek akademinio, tiek politinio lygmeniu. Akademinė devaluacija susijusi su požiūriu, kad etninės kultūros tyrimai nėra tokie konceptualūs kaip kitokio pobūdžio kulturologija. Toks požiūris turi grūdą tiesos, nes daug etninės kultūros tyrinėtojų, o ypač populiariojų, orientuojasi pirmiausia į etnografinę raišką, kur kas mažiau dėmesio

skirdami pačiai kultūros esmei – jos vertybių sistemos analizei. Apie politinę devaluaciją gal užteks pasakyti tiek, kad kultūros, kurią lietuviškai vadiname etnine, pavadinimas labai nepatogiai skamba išverstas į kitas kalbas ir esamomis perdėto politinio korektiškumo aplinkybėmis atrodo baisiai nuodėmingas, net gresia, kad kas nors prilipdys nacionalizmo etiketę.

Štai tokiaime kontekste ima rasti nauja mąstymo paradigma, ieškanti savo apibūdinimo ir pavadinimo. Prigimtinės kultūros

terminas ateina pas mus ir su „vietiniu“, ir su „tarptautiniu“ kontekstu. Dar 1999 m., Etninės kultūros draugijos suvažiavime Viktorija Daujotytė etninę kultūrą pavadino „prigimtąja“, pabrėždama dvasinę jos vertę: „Gebėjimas atpažinti tai, kas sava, prigimta, yra žmogaus dvasios savybė, kuri mus stiprina [...], mumyse vis dar atsiliepia labai gilus balsas, arba prigimtos kultūros instinktas, raginantis veikti pagal būtent šį kodą, skatinantis atsilipti būtent į šiuos kultūros mums siunčiamus signalus“ (Daujotytė 2001:2). Prigimtinės kultūros sąvoka iš dalies susijusi su tarptautiniu terminu *indigenous*, kuris taikomas apibūdinti savaimingai susiklosčiusioms kultūroms; šiuo terminu pirmiausia vadinamos kolonizaciją išgyvenusios ar tokiomis sąlygomis tebegyvenančios tautos, išsaugojusios savo kultūrinę, religinę ar socialinę tapatybę, bet nesukūrusios savo valstybės (pvz., Amerikos indėnai, Afrikos kultūros, maoriai Naujojoje Zelandijoje, samiai ir baskai Europoje). Kai vartojame terminą *prigimtinė* mąstydami apie lietuvių kultūrą, iškyla visai kiti istoriniai ir

vertybiniai kontekstai, susiję ne su išorine, o su „vidine kolonizacija“, kurią apibūdintų tendencija teikti pirmenybę atneštinėms kultūros formoms ir vertybėms – šiandien ši reiškinį nesunkiai atpažįstame per globalizacijos prizmę. Terminą *prigimtinė kultūra* vartodami lietuviškame kontekste, įvardijame savaimingas kultūros ištakas, vietinę kilmę, tačiau dėmesį sutelkiame į šios kultūros kūrybišką raidą, ypač į gyvąją tradiciją, dar iki šiol juntamą paveldėtosios tradicijos alsavimą, kuris reiškiasi ne tik išorinėmis, bet ir vidinėmis formomis – mąstymo, jutimo, suvokimo, tikėjimo struktūromis, ir tai iš pačių gelmių generuoja kultūrinę raišką, besiskleidžiančią tradicinėmis ir šiuolaikinėmis formomis.

Trokštanti gauti vardą, bet gimusi kur kas anksčiau (tai primena mįslę „Sūnus jau žilas, o tėvas dar negimęs“ – ugnis ir dūmai), prigimtinė kultūros sąvoka apima ir suvienija daug semantinių opozicijų (kurios aštriai išsiskiria, kai vartojamas terminas *etninė kultūra*): kaimas ir miestas, praeitis ir dabartis, paveldas ir šiuolaikinė kultūra, masinė kultūra ir elitinė kultūra, liaudies kūryba ir profesionalusis menas ir t. t. Žvelgiant iš prigimtinės kultūros paradigmos, šios kategorijos anaipol netampa priešpriešomis. Pavyzdžiui, prigimtinė kultūra, nors ištakomis siekia kaimo kraštovaizdį, nebūtinai lokalizuojama kaime, nes ją puoselėja žmonės, nesvarbu, kur gyvenantys. Ji nėra vien praeities paveldas, nes pačiomis margiausiomis formomis (ne tik dainomis, šokiais ar kulinariniu paveldu) ją atspindi mūsų bendravimo būdas, kalbos maniera, net sapnų vaizdiniai (pavyzdžiui, etnopsichologai sapnų vaizdiniuose išvelgia lietuvių mitologijos motyvus). Daujotytė 1999 m. būtent tokį turinį skyrė etninei kultūrai: „Etninė kultūra esmingai yra tarp dviejų žmonių, besikalbančių arba tylinčių, etninė kultūra yra tarp būtent tokia, o ne kitokia tvarka susodintų medžių, pastatytų pastatų. Todėl etninė kultūra ir pati sudaro foną, ir į tą foną įsirašo. Etninė kultūra lemia ne tik kalbą, kalbėjimą, kalbėseną, bet ir balso moduliacijas“ (Daujotytė 2001: 1).

Prigimtinė kultūra nėra masinė kultūra, o kone priešingai – šiandien paveldėtąsias šeimos, giminės, regiono ar tautos vertybes pripažįsta pirmiausia išsilavinę, daug keliaujantys žmonės. Prigimtinė kultūra yra gyva ne tik išskirtinių asmenybių, pasirenkančių akivaizdziai mato-

mas paveldėtąsias gyvenamosios ar kūrybos formas (ekologines sodybas ar folklorinius ansamblius), pastangomis, savitas kultūrinis mąstymas ar jautimas skleidžiasi ir profesionaliosios kultūros ir meno (muzikos, dailės, literatūros, fotografijos ir t. t.) formomis.

Šiuos ir kitus prigimtinės kultūros aspektus pradėta gvildinti 2011 m. liepos 1–4 d. Rumšiškėse keturių dienų moksliniame seminare „Prigimtinės kultūros paradigma: lietuviškosios formos“, kuriame dalyvavo mokslininkai iš skirtingų sričių – etnologijos, folkloristikos, archeologijos, religijotyros, literatūrologijos ir kt. (Vaitkevičienė 2011: 356–359). Po gero pusmečio, 2012 m. kovo 3–4 d., Trakuose įvyko antrasis seminaras „Vietos ir žmonės“, skirtas pamatinei vietų suvokimo ir buvimo erdvėse temai, nes prigimtinė kultūra randasi ir gyvena konkrečiose vietose – tai iš principo „vietinė“ kultūra. O žmogus, gyvenantis „vietoje“, yra „vietinis“, tos vietos formuojamas.

Pagrindinė šio seminaro gija – vietos ir kraštovaizdžio suvokimas ir matymas, gyvenimas tradicinėse erdvėse, vietų formavimas ir formavimasis. Pradžia yra ten, kur paprastai būna gėra – „savose vietose“. Šių eilučių autorė pradėjo seminarą tema, kurią iki šiol kiek daugiau yra atskleidę tik literatūrologai – kaip lietuviai supranta savo erdvę, kam teikia reikšmę, kokią vertę pripažįsta, kaip apibūdina vietas, kuriose jiems gera. Vietas „kuria“ individai, o jų idėjas apie vietą savo ruožtu veikia visuomenė. Sociologas Thomas Gierynas mini dvigubą vietų konstravimą: vietos egzistuoja fiziškai ir kartu jos yra interpretuojamos, aptariamoms, suvokiamoms, jaučiamoms, suprantamos ir įsivaizduojamos (Gieryn 2000: 466–467). Paradoksalu, tačiau lietuviškos etnologinės lauko tyrimų medžiagos šia tema beveik neturime, tad kertinių išeities taškų tenka ieškoti grožinėje literatūroje, eseistikoje ir memuaruose, labai praverčia gilios išvalgos tokių vietos patyrimą talentingai perteikiančių asmenų, kaip poetas Marcelijus Martinaitis, liaudies dainininkas Petras Zalanskas, „Žemaičio šnektų“ autorius Ignas Končius ir, žinoma, – neišsemiami Lietuvių kalbos žodyno aruodai. Pirmasis pasižvalgymas rodo, kad lietuvių prigimtinė kultūra vietą suvokia daugiaplaniškai, – kaip „daiktą“ (t. y. tam tikrą substanciją, turinčią akivaizdų polinkį tapti subjektu, todėl vyksta nuolatinė

komunikacija tarp žmogaus ir „savųjų vietų“), kaip erdvę (ribos ir tarpai tarp „vietų subjektų“) ir kaip struktūrą (vieni elementai įgyja vietą erdvėje tik kitų elementų atžvilgiu; be struktūros visa tai, ką vadiname vietomis, taptų tik beformėmis „vietų subjektų“ aibėmis). Galima apčiuopti mūsų kultūrai būdingus vietų struktūravimo (ir steigimo, ir suvokimo) modelius. Geras to pavyzdys yra Marcelijaus Martinaičio aprašytas trobos statymo būdas, kai jos galai orientuojami pagal pasaulio šalis: „Mūsų namas buvo panašiai pastatytas, kad ant stalo kristų ryto spindulys ar pro langą įspjūtų Aušrinė. Virtuvę apšviendavo besileidžianti saulė, po to ją pakeisdavo ilga vakaro prieblanda, kuri gal ir išugdė namų jaukumo jausmą, tą nenusakomą vaikystės buvimą „niekur“ [...] Tėvas, kur nors svečiuodamasis, jei ne taip pastatytas namas, sakydavo: „Tai nesmagus gyvenimas!“, nors viskas galėjo būti patogu ir gražu“ (Martinaitis 1998: 37–38). Paieškojus būdingų vietos apibūdinimų, išryškėja specifiniai, tik mūsų kultūrai būdingi, kalboje įrašyti vertybiniai sprendimai – tai atspindi, pavyzdžiui, „ramios vietos“ samprata, sutelkianti visą reikšmių spiečių – vieta turi būti pažįstama, linksma, švelni, šilta, patogi ir t. t.

Viktorija Daujotytė vietų suvokimo tyrimus pakreipė fenomenologine linkme. Pranešime „Įsibuvimas: žvilgsnis, daiktas, žodis“ ji aptarė buvimo pradžią, tąsą, pasikartojimus, pakankamumą gyvenimui, būčiai, egzistencijai. Lietuviška įsibuvimo sąvoka atitinka fenomenologinį terminą *dwelling* – išgyvenimą, susigyvenimą su aplinka, įsibuvimą vietoje. Viena iš pagrindinių lietuvių kalbos žodžio *būti* reikšmių ir yra „turėti vietą“ – *kur nors stovėti, sėdėti, gulėti*.

Anot Daujotytės, vietos geismas – vienas iš įdomiųjų mūsų tautos kultūros dalykų. O kad būtum savo vietoje, reikia, kad viskas, kas su tavim kaip nors susiję, taip pat būtų savo vietoje. Kad žvilgsnis paliestų medį, paukščio inkilą, taką, žemės įdubą ar kalvą. Tavo vieta yra ir kitų vieta. Būti savo vietoje galima ne tik su kitais, bet ir per kitus ar dėl kitų buvimo.

Įsibuvimo kodą kūrybiškos asmenybės spinduliuoja per kūrybą – literatūrą, fotografiją. Vaizdai atskleidžia vietas geriau nei tekstai. Fotografas turi galimybę tapti tarpininku, kuris atskleidžia prigimtinę kultūrą – savitą,

tik mūsų kultūrai būdingą žvilgsnį, savitą daiktų, spalvų, „žmonių veidų, medžių, vakaro spalvos, šakos už lango“ matymą (pavyzdžiui, Algimanto Kunčiaus fotografijų ciklas „Reminiscencijos“). Tai, kas fiksuota žvilgsniu, labai pastovu ir išlieka labai ilgai. Žvilgsnis yra vienas iš svarbiųjų įsibuvimo aplinkoje būdų: „Kiekvienas vaizdinys yra *vieta* vaizdinys. Bet ir vaizdinys, kuris kalba apie vietą, kaip ji yra.“ Greta žvilgsnio ne mažiau svarbus suvokimas per prisilietimą: „Glaudimasis prie daiktų yra vienas svarbiausių įsibūtosios vietos, įsibūtojo laiko žymenų. Taip pat – ėjimas, vaikščiojimas takais yra vienas svarbiųjų kūno įsibuvimo į vietą būdų, galimybių. Įsibuvimui esmingas yra *vaikščiojimas*, daugkartinis ėjimas tomis pačiomis kryptimis, takų sumynimas. Pirmieji takai, suminti basų kojų. *Basų kojų kultūra*, kaip išsitaras Jonas Mekas.“

Per kokį gi kraštovaizdį keliaujama tais pramintais takais? Apie tai kalbėjo archeologas Vykintas Vaitkevičius, pranešime „Kraštovaizdžio skaitymas“ išdėstęs aplinkos stebėjimo gramatiką, reikalingą žemės kalba parašytam tekstui suprasti. Anot jo, „kraštovaizdis – tai knyga, kurią galėsime skaityti tik mokėdami tam tikrą kalbą, turėdami tam tikrą rašto sistemą“. Ta rašto sistema susideda iš daugelio dalykų – tai ir geomorfologiniai aplinkos ypatumai, ir sandaros ypatumai (pvz., ežero forma, atodangos struktūra), ir pats aplinkos pobūdis (dangus *vs* žemė, sausuma *vs* vanduo, laukas *vs* miškas). Atskiri elementai, matomi iš visumos perspektyvos, leidžia atpažinti kraštovaizdžio kompleksus (pvz., medžių grupes, ežerus „brolius“, lietuviškus sakralinių vietų sandus – medis, akmuo, šaltinis ir t. t.). Svarbus ir matymo laikas – sezonas, paros metas ar net akimirka (pvz., šventės ritualas, saulėtekis ir kt.). Norint pamatyti visumą ar ypatingą rakursą, svarbu pasirinkti tinkamą stebėjimo perspektyvą, jausti objektų mastelio santykį. Šie ir daugelis kitų tiek fizinių, tiek kultūrinių parametrų – topografija, koloritas, apšvietimas, atodangos, susijusios su vietos istorija ir priešistorė, folkloro tradicijos ir vietovardžiai, socialinių interesų analizė ir kt. – leidžia išsiaiškinti, kodėl kraštovaizdžio elementai vadinami vienais ar kitais vardais, dėl kokių priežasčių kai kurie objektai sureikšminami, o kiti nepasitebimi, kokie kraštovaizdžio tipai tampa vietos kultūros reprezentantais ir t. t.

Tačiau, pasak archeologo, „klaidinga manyti, kad kraštovaizdžio knygą gali skaityti vien mokslininkai. Ją kuo puikiau skaito, tiesa, dažniausiai nepaisydami akademinų nuostatų, *vietiniai* gyventojai. Jie dažnai yra netgi pranašesni, nes toje vietoje gyvendami turi žinių, kurios kyla iš *vietinės* kultūros gelmių, būna įgimtos arba perduotos – nugirstos, išklaustos, kartais suvoktos, rekonstruotos, išgyventos ir pan.“ *Vietinės* tradicijos kalba parašyta kraštovaizdžio knyga yra tam tikras žanras, kuriam būdinga santykinė įvykių chronologija (*seniai, mano senelio pasakojimu, to niekas nemena*), istorinės tiesos nepaisymas (net jeigu ji yra akivaizdi – antai legendos byloja, kad po Jogailos Lietuvą valdė Smetona arba kad sušalę prancūzai buvo laidojami priešistoriniuose pilkapiuose)

ir mitiškumas, kuris, „nesvarbu, pozityvus ar negatyvus, kilęs iš Dievo ar velnio, egzistuoja tarytum savaime. Norom nenorom jis verčia tikėti stebuklais, nepaprastais atsitikimais, požemio miestais, varpais skenduoliais ir daugeliu kitų dalykų, kuriuos akademinė tradicija klasifikuoja ir tipizuoja kaip kūrybos rezultatus.“

Kultūrinio kraštovaizdžio idėjas aptarė ir antropologas Donatas Brandišauskas pranešime „Sociokultūriniai tyrimai Sibire (Rusija): etninių bendruomenių aplinkos suvokimas ir adaptacijos posovietinėje erdvėje“. Tačiau šiuo atveju kraštovaizdis traktuojamas ne vizualiniu aspektu, bet kaip žmogaus gyvenamoji aplinka, kurią jis pažįsta, į kurią integruojasi tiek materialiniu, tiek ir dvasiniu atžvilgiu. Kalbėdami apie lietuvių kultūrą tyrinėtojai pabrė-

Prie senojo Mitkaičių ažuolo (Telšių rajonas). 2011

Vykinto Vaitkevičiaus nuotraukos

žia sėšlių vietinių žmonių žemdirbišką mentalitetą, o šis pranešimas, aptariantis, kaip savo aplinką suvokia Sibire gyvenantys evenkai ir oročėnai, atskleidė, kad vietos ne mažiau svarbios ir klajokliams, laikytinos netgi kertiniu jų kultūros elementu. Anot Brandišausko, būti vietiniu žmogumi reiškia turėti tam tikrus gyvenimo tam tikrame kraštovaizdyje įgūdžius, gebėjimą bendrauti su aplinka – privalu užmegzti ryšius ne tik su aplinkiniais žmonėmis, bet ir su gyvūnais, su tų vietų dvasiomis, ten palaidotais mirusiaisiais, t. y. su *nežmogiškais asmenimis*. Gamta yra *tokia pat kaip žmogus*. Oročėnų manymu, kiekvienas slėnis turi savo dvasią, su kuria būtina užmegzti socialinį santykį, kad galėtum naudotis jo ištekliais. Sovietmečiu daugiau kaip pusę šimtmečio oročėnams buvo draudžiama bendrauti su dvasiomis, tad dabar jie stengiasi atkurti šiuos socialinius santykius. Kaip aplinką suvokia Sibiro autochtonai, atskleidžia oročėnų *galios* samprata (galia, kaip ir sėkmė, yra labai svarbi, nes nuo jos priklauso, ar asmuo galės naudotis svarbiausiais ištekliais – tai maistas, kuras, sveikata ir kt.). Oročėnų kultūra galią sieja su judėjimu, – kol judi, tol nestokoji galios. O judėjimas, be jokios abejonės, neatsiejamas nuo tam tikrų vietų, nuo gebėjimo bendrauti su aplinka ir skaityti jos ženklus.

Šis pranešimas baigė pirmosios seminaro dienos mokslinę dalį, o vakare prie lietuviškų temų sugrąžino Roberto Verbos poetinė kino dokumentika. Vietų temos kontekste ypač dramatiškai nuskambėjo filmas „Paskutinė vienkiemio vasara“, sukurtas 1971 m. ir perteikiantis sielvartą žmonių, kurie iš tėviškės per prievartą iškeldinami į kolūkio gyvenvietes.

Antroji seminaro diena prasidėjo pasivaikščiavimu po Trakus. Šį mums tarsi gerai pažįstamą istorinio paveldo miestą folkloristė Lina Sokolovaitė atvėrė kitu pažiūriu – parodė kaip vietą, kurioje gyvena „polifoninė bendruomenė“ (karaimai, lenkai, lietuviai, baltarusiai, rusai). Savo pranešime „Trakų lokalinės kultūros polifoniškumas: subjektyvus ir bendruomeninis vietų patyrimas“ ji teigė, kad vietą galime suvokti, įsiklausydami į ją. Polifonija – tai vienu metu girdimos kelios melodijos, o Trakuose, jei nekreiptume dėmesio į turistų klegesį ir juos aptarnaujančių žmo-

nių keliamą triukšmą, įsiklausę į kasdieninius vietinių žmonių pašnekesius nesunkiai išgirstume skambant tris ar keturias kalbas... Būtent šie pašnekesiai rodo vietinę, čia susiformavusią, de ja, šiuo metu jau labai trapią kultūrinę polifoniją. Anot Linos Sokolovaitės, palyginę atvykėlio ir vietinio žmogaus požiūrį į Trakus, akivaizdžiai matysime, kaip skiriasi šios vietos samprata ir įvaizdis: „Tiek vieniems, tiek kitiems Trakai yra tapatybės dalis. Tačiau viešumoje deklaruojama tik dirbtinė tapatybė, labiau atspindinti turizmo ir nacionalinės politikos interesus.“

Žvilgsnis į trakiškiams svarbias vietas – Trakų bažnyčią (kasdieninių ir šventinių pamaldų vietą), karaimų valdų ribas mieste, legendinę daubą, kurioje, anot pasakojimų, iš vandens išniręs šventas paveikslas, – leidžia prakalbinti Trakus visai kitaip. Folkloristinėje meditacijoje „Braižant nematomą kraštovaizdį“ Kentas C. Rydenas rašo, kad stipriausiai vietas lokalizuoją vietinių žmonių pasakojimai, padedantys išmatuoti, įvertinti ir suvokti jų reikšmę. Trakų „vietinėms vietoms“ reikšmę suteikia taip pat folkloriniai pasakojimai – seminaro dalyviai tuo įsitikino svečiuodamiesi pas Trakų karaimą Michailą Zajančkovskį.

Anot Linos Sokolovaitės, „savą“ vietą patiriame intensyviau negu svetimą: „Viena vertus, tai rodo, kad šis nedidelis miestelis turi keletą lokalių tapatybių, bet kartu atskleidžia, kad sąmonė ir patirtis aprėpia visą pusiasalio erdvę. Taip braižomas kognityvinis žemėlapis, padedantis suvokti, kaip vietiniai organizavo savo erdvę, kokia intymumo skalė vietas sieja su kitomis ir kaip visa tai atitinka bendruomenės vidinę ir išorinę socialinę organizaciją. Intymiausi ryšiai paprastai sieja su gimtaisiais namais, su artimiausiais žmonėmis („Ten gyvena tokia ir tokia, teta ar dėdė, kaimynai buvo tokie ir tokie“), lokalinio mentaliteto formavimosi pagrindas – bendravimas.“

Folkloristė Jūratė Šlekonytė pranešime „Vietinio žmogaus portretas“ pasirinko Alenkos Augulienės iš lietuviškos salos Gervėčiuose (Baltarusija), gyvenimo istoriją. Asmeninės patirties naratyvo sąvoka, suformuluota XX a. 8-ajame dešimtmetyje JAV, suteikė folkloristikai visuminės žmogaus patirties tyrimų kryp-

tį. Fiksuojant asmenines istorijas, vienodai svarbi ir pasakotojo asmenybė, ir asmeniniai jo išgyvenimai, nuomonės, požiūriai, leidžiantys atskleisti kai kuriuos pasaulėžiūros aspektus, įvertinti kultūrinę aplinką. Alenkos Augulienės uždaras pasaulis susideda iš gimtojo kaimo ir pačių artimiausių apylinkių, bene tolimiausia įprastų jos kelionių pėsčiomis vieta – Gerėčių bažnyčia, esanti už 5 kilometrų nuo gimtųjų Rimdžiūnų. Tokioje uždaroje vietinėje erdvėje susiklostė vertybinė jos sistema, savitas religingumas ir aplinkos pojūtis. Šlekonytė aprašė įprastinę „vietinio žmogaus“ dieną, prasidedančią nuo rytinės namų ruošos – įkuriama ugnis, peržegnojant ją ranka, meldžiamasi namuose prie šventosios kertės, kiekvieną kartą kur nors išeinant iš namų kreipiamasi į Dievą ir t. t. Rugsėjūtį miške dygsta voveraitės, tad Alenka eina grybauti. Sustojusi prie kaimo kryžiaus, paprašo Dievą, kad leistų rasti daug grybų, o miške, kol neras pirmos voveraitės, slepia pintinę ir peilį, kad grybų neišbaidytų. Lėtas, bet racionalus jos gyvenimo ritmas nukelia vos ne į XX a. pradžios buitį – kas rytą kuriama krosnis maistui pasigaminti, nėra beveik jokių buities prietaisų, išskyrus elektros lemputę ir radijo aparatą. Pasak Alenkos, jos gyvenimas, kad ir „čiudnoka“ (su retkarčiais ištinčančiais netikėtumais, kurie verčia stebėtis ir sutrikdo įprastą ritmą), „ale tep tai geras“.

Sociolingvistės Meilutės Ramonienės pranešimas, skirtas ypatingam vietinės tapatybės komponentui – tarmei, privertė permąstyti standartinę nuomonę, kad tarmės yra tik bendrinės lietuvių kalbos lokalinė atmaina, nes skirtumai tarp lietuvių tarmių yra ne ką mažesni negu tarp kai kurių kalbų (pvz., baltarusių, ukrainiečių ar rusų). Anot Ramonienės, tarmės iš tikrųjų yra vietinės kalbos, o tai, ką vadiname bendrine kalba, yra „tarmė, kuriai pasisėkė“, nes ji įgavo politinį statusą, turi „armiją ir laivyną“ (t. y. galios priemones). Susiklosčiusi kalbos ir tarmių politika lėmė, kad tarmės, nesvarbu, kokios turtingos ir gražios jos būtų, prarado ne tik statusą, bet ir vertę. Tyrimai, atlikti didžiuosiuose Lietuvos miestuose, rodo, kad tarmiškai kalbantys žmonės vertinami kaip menkliau išsilavinę, o tarmė laikoma negražia. Televizijos šou įdiegė

nuomonę, kad tarmės yra juokingos... Miestuose, o ir kaimuose, tarmiškai kalbančių žmonių katastrofiškai mažėja, anot Ramonienės, daugeliu atvejų tarmiškai kalba jau paskutinė karta – per vieną kartą Lietuva praras savo tarmes. Bet vis dar esama tarmiško kalbėjimo salų privačiame gyvenime – tarmiškai kalbame su senosios kartos giminaičiais, su augintiniais ar mezgame tarmiškus dialogus sapnuodami...

Užutrakio seminaras, skirtas aptarti lietuvių prigimtinės kultūros vietoms ir vietinio žmogaus sampratą, palietė vieną fundamentaliausių klausimų, nes tradiciškai susiklosčiusi kultūra tiesiogiai priklauso nuo vietų: išėjusi iš savo slėnių, laukų, „gyvenimų“ ir „buveinių“ (sodybų), netekusi namų, ji lengvai keičia pavidalus tapdama migrante savo šalyje. Senujų pavidalų prasmės dažnai nebesuvokiame ir neįsisąmoniname, nes nebe mokame iššifruoti kultūros kodo, kuris ilgus šimtmečius buvo perduodamas iš kartos į kartą. Taip atsitinka dėl vertybinės krizės. JAV dirbanti religijotyrininkė Eglė Trinkauskaitė sako, kad lietuviai neretai patys save kolonizuoja, išstumdami prigimtinės savo vertybes ir vietoj jų įkurdindami atneštines. Kad suprastume prigimtinės kultūros grožį, pirmiausia turime aiškiai suvokti: nyksta ne provinciali šnekta, o sakrali kalba, leidžianti mums susikalbėti patiems su savimi. ■

Viktorija Daujotytė, Sveikinuosi su jumis šią stebuklo valandą... Kalba, pasakyta Lietuvių etninės kultūros draugijos suvažiavime 1999 metų lapkričio 13 dieną, *Liaudies kultūra*, 2001, nr. 1, p. 1–2.

Petras Kalnias, Etninės kultūros samprata Norberto Vėliaus darbuose, *Tautosakos darbai*, 2008, t. 36, p. 37–50.

Marcelijus Martinaitis, *Prilenktas prie savo gyvenimo*. Kalbino ir kalbėjosi Viktorija Daujotytė. Vilnius, 1998.

Thomas F. Gieryn, A Space for Place in Sociology, *Annual Review of Sociology*, vol. 26, p. 463–496.

Angėlė Vyšniauskaitė, Krescencijus Stoškus, Kas yra etninė kultūra? *Liaudies kultūra*, 1997, 2, p. 1–4.

Kuo alsuoja dabartinė Lietuvos etnologija? Parengė Juozas Šorys, *Liaudies kultūra*, 2007, 4, p. 63–68.

Daiva Vaitkevičienė. Prigimtinės kultūros paradigma, *Tautosakos darbai*, 2011, t. 42, p. 356–359. Prieiga per internetą: http://www.liti.lt/failai/27_Kronika.pdf